

Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα και το αναθεωρητικό εγχείρημα

Συγγραφέας: ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ

1. Οι συνταγματικές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και η εφαρμογή τους*

Το περιβάλλον κατέστη αντικείμενο συνταγματικής προστασίας με το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975, εντασσόμενο στο δεύτερο μέρος αυτού που είναι αφιερωμένο στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Με τις διατάξεις του άρθρου 24, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος ορίστηκε ως υποχρέωση του κράτους (παρ. 1, 6), ενώ επιπλέον καθιερώθηκε ιδιαίτερο καθεστώς προστασίας για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις της χώρας, σε συνδυασμό με τις διατάξεις των παρ. 3 και 4 του άρθρου 117 του Συντάγματος. Στο ίδιο άρθρο (παρ. 2-5), περιλήφθηκαν διατάξεις για την προστασία του οικιστικού περιβάλλοντος, με σκοπό την εξυπηρέτηση της λειτουργικότητας των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών και την εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών όρων διαβίωσης των κατοίκων. Η διάταξη του άρθρου 24 θεωρήθηκε, κατά κοινή ομολογία, καινοτόμος για την εποχή της.

Επακολούθησε η συνταγματική αναθεώρηση του 2001, οπότε και με τις αλλαγές που έγιναν στο άρθρο 24^[1], αναγνωρίστηκε η προστασία του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος, εκτός από υποχρέωση του κράτους, και ως δικαίωμα του καθενός, ενώ, περαιτέρω, προστέθηκε στην παρ. 1 του άρθρου 24 και η αρχή της αειφορίας, ρητώς συνδεόμενη με την υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος. Με τις μεταβολές αυτές, ο αναθεωρητικός νομοθέτης του 2001 αναγνώρισε και επιβεβαίωσε, σε συνταγματικό πλέον επίπεδο, ορισμένες από τις εξελίξεις που είχαν ήδη συντελεστεί στο επίπεδο της ερμηνείας και της εφαρμογής της διάταξης από τα δικαστήρια της χώρας, ιδίως από το Συμβούλιο της Επικρατείας^[2].

Στην τρέχουσα συζήτηση για τη συνταγματική αναθεώρηση, το άρθρο 24 φαίνεται να έχει μείνει, μέχρι στιγμής, εκτός των αναθεωρητικών προτεραιοτήτων. Κι' αυτό δεν είναι ασφαλώς τυχαίο. Το άρθρο 24, όπως ερμηνεύθηκε από τη νομολογία, ιδίως του Συμβουλίου της Επικρατείας, έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα ένα ικανοποιητικό νομικό πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος, χωρίς να αποκλείει τη στάθμιση και συνεκτίμηση και με άλλα προστατευόμενα έννομα αγαθά, όπως την οικονομική και την περιφερειακή ανάπτυξη, την αξιοποίηση του εθνικού πλούτου και την εξασφάλιση εργασίας στους πολίτες, δηλαδή σκοπούς, για τους οποίους λαμβάνεται πρόνοια στο Σύνταγμα και, συγκεκριμένα, στα άρθρα 106 και 22 παρ. 1.

Κατά τη διάρκεια της μακράς διαδρομής του, το άρθρο 24 του Συντάγματος επέδειξε αντοχή στον χρόνο και προσαρμοστικότητα. Σε αυτό συνετέλεσε αναμφίβολα η λιτή και περιεκτική διατύπωση που είχε υιοθετηθεί στο συνταγματικό κείμενο του 1975 ως προς το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον και την προστασία του. Τούτο επέτρεψε στον κοινό νομοθέτη και ακολούθως στον δικαστή να συγκεκριμενοποιήσουν το ρυθμιστικό πεδίο της διάταξης με ευρύτητα, στεγάζοντας κάτω από το προστατευτικό πλαίσιο του Συντάγματος όλα τα στοιχεία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, ανεξαρτήτως του αν είχε γίνει ρητή μνεία σε αυτά εντός του συνταγματικού κειμένου. Έτσι, πλην των δασών και των δασικών εκτάσεων καθώς και των μνημείων, παραδοσιακών περιοχών και παραδοσιακών στοιχείων, για τα οποία λαμβάνεται ειδική μέριμνα στις παρ. 1 και 6 αντιστοίχως, στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 24 υπήχθησαν, επίσης, το έδαφος, το υπέδαφος, η χλωρίδα, η πανίδα, η ατμόσφαιρα, τα ύδατα, οι ακτές, οι αρχαιολογικοί χώροι, οι ιστορικοί τόποι, τα αρχιτεκτονικά σύνολα, καθώς και οι φυσικοί σχηματισμοί και τα φυσικά και πολιτιστικά τοπία.

Επιτυχής για τον ίδιο λόγο υπήρξε και η συνάντηση και η, εν συνεχεία, συμπόρευση του άρθρου 24 με το ενωσιακό δίκαιο και το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, οι διατάξεις των οποίων εμπλούτισαν και εξειδίκευσαν σε επιμέρους τομείς το κανονιστικό περιεχόμενο της συνταγματικής ρύθμισης[3]. Αξίζει, δε, να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της υπερτεσσαρακονταετούς εφαρμογής του, το άρθρο 24 του Συντάγματος διευκόλυνε την ομαλή υποδοχή και ενσωμάτωση στην ελληνική έννομη τάξη ενός τεράστιου όγκου 400 και πλέον κοινοτικών οδηγιών καθώς και πλήθους διεθνών συμβάσεων για το περιβάλλον, χωρίς ουδέποτε να ανακύψουν τριβές και εντάσεις μεταξύ συνταγματικών και ενωσιακών κανόνων, όπως ενίοτε συνέβη με άλλες συνταγματικές διατάξεις. Αυτή είναι μια από τις σημαντικότερες συμβολές του και πρέπει να την υπενθυμίσουμε και να την αναδείξουμε.

Η προστασία την οποία επιφύλαξε το άρθρο 24 στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον ως ατομικό και συλλογικό αγαθό ήλθε, συχνά, σε σύγκρουση με άλλα συνταγματικά δικαιώματα, ιδίως με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Αυτό ήταν αναπόφευκτο σε μια χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου κυριαρχεί η μικρή και μεσαία ιδιοκτησία στην οποία έχουν επενδυθεί μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές προσδοκίες και όπου, ήδη από το 1928, έχει καθιερωθεί ως πολεοδομικό καθεστώς, στις εκτός εγκεκριμένων σχεδίων πόλεων και εκτός ορίων οικισμών περιοχές, αυτό της μεμονωμένης εκτός σχεδίου δόμησης[4]. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι οι εντάσεις αυτές δεν είχαν ως πηγή το ίδιο το Σύνταγμα και συγκεκριμένα τη διάταξη του άρθρου 24, αλλά είτε την περιβαλλοντική νομοθεσία που είχε εκδοθεί ή συνηθέστερα δεν είχε εκδοθεί σε εφαρμογή του, δηλαδή τα υπάρχοντα νομοθετικά ή κανονιστικά κενά[5], είτε ορισμένες θέσεις που είχαν αποτυπωθεί κατά την ερμηνεία της διάταξης στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, όπως επί παραδείγματι τον κατ' αμάχητο τεκμήριο αγροτικό προορισμό των εκτός σχεδίου πόλεως ακινήτων[6].

Οι θέσεις, πάντως, αυτές της νομολογίας εξομαλύνθηκαν σταδιακά υπό το φως και την επιρροή και της σχετικής με την προστασία της ιδιοκτησίας νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Έτσι, στη νεώτερη νομολογία του, το ΣτΕ, ενσωματώνοντας και τη νομολογία του ΕΔΔΑ[7], δέχθηκε ότι μόνο το γεγονός ότι ένα ακίνητο βρίσκεται σε περιοχή εκτός σχεδίου πόλεως, δεν δημιουργεί, σε σχέση με την αναγνώριση αξιώσεως προς αποζημίωση, αμάχητο τεκμήριο ότι «η κατά προορισμό χρήση του περιορίζεται στην αγροτική, κτηνοτροφική ή δασοπονική εκμετάλλευση» και όχι και σε οικιστική[8], ούτε αποκλείει κατ' ακολουθίαν την αξίωση προς αποζημίωση κατά τις διατάξεις του άρθρου 22 παρ. 1 του ν. 1650/1986. Πρόκειται για μια ευπρόσδεκτη εξέλιξη της εθνικής νομολογίας, που συμπορεύεται με τη νομολογία του ΕΔΔΑ και η οποία αποδεικνύει τα ευρέα περιθώρια που παρέχει το Σύνταγμα στον εφαρμοστή και ερμηνευτή των διατάξεών του να διασφαλίσει μέσω του θεσμού της αποζημίωσης τη σύμμετρη ικανοποίηση των συνταγματικώς προστατευόμενων αγαθών του περιβάλλοντος και της ιδιοκτησίας.

2. Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Το άρθρο 24, όπως ερμηνεύθηκε από τη νομολογία, επέδειξε αξιομνημόνευτη ανθεκτικότητα[9] και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Έτσι, αν και θα ήταν εύλογο να υποθέσει κανείς ότι η μέριμνα για την προστασία του περιβάλλοντος θα αποδυναμωνόταν λόγω των νέων οικονομικών και δημοσιονομικών προτεραιοτήτων, κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώθηκε στην πράξη[10]. Πράγματι, η μελέτη της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΣτΕ, υποδεικνύει ότι το Δικαστήριο, βασιζόμενο στις ερμηνευτικές αρχές που είχε διαμορφώσει ήδη από την προηγούμενη περίοδο, ιδίως στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, αντιμετώπισε μια μεγάλη ποικιλία υποθέσεων στις οποίες τέθηκε ζήτημα συγκερασμού της προστασίας του περιβάλλοντος με άλλους σκοπούς ευρύτερου δηmosίου συμφέροντος, όπως η προσέλκυση επενδύσεων, η δημιουργία θέσεων εργασίας σε τομείς με υψηλή ανταγωνιστικότητα ή η ενίσχυση της επιχειρηματικής καινοτομίας[11]. Και τούτο χωρίς να μεταβάλει τις πάγιες δικανικές μεθόδους του ή να επινοήσει και εφαρμόσει νέες.

Από την πλούσια νομολογία της περιόδου αυτής, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναφερθεί κανείς στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόστηκαν οι συνταγματικές διατάξεις για το περιβάλλον σε δύο, ιδίως, πεδία: την προσέλκυση επενδύσεων στρατηγικού μεγέθους και την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας. Τούτο καθώς πρόκειται για νέες προτεραιότητες που έθεσε η Πολιτεία κατά τη διάρκεια της κρίσης ή και επ' αφορμή αυτής, και οι οποίες πλαισιώθηκαν από ειδική νομοθεσία που εισήγαγε παρεκκλίσεις από τις πάγιες διατάξεις ως προς τα όργανα, τη διαδικασία και τις εν γένει προϋποθέσεις αξιοποίησης των σχετικών ακινήτων.

Στην περίπτωση των στρατηγικών επενδύσεων, το ΣτΕ, με απόφαση της Ολομελείας του έκρινε, το 2015[12], ότι το νέο νομοθετικό πλαίσιο για την επενδυτική δραστηριότητα στρατηγικού μεγέθους που θέσπισε ο νομοθέτης κατά την περίοδο 2010-2013 «δεν έρχεται σε αντίθεση προς την συνταγματική επιταγή για προστασία του περιβάλλοντος (24 παρ. 1 του Συντάγματος) και χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας (24 παρ. 2 του Συντάγματος), εφόσον υποχρεώνει τον υποψήφιο επενδυτή, κατά την υποβολή του επενδυτικού σχεδίου του, να αιτιολογήσει την επιλογή της τοποθεσίας εγκατάστασης της επένδυσης σε σχέση με τη συμβατότητά της με τον υφιστάμενο χωροταξικό σχεδιασμό, να αναφέρει τα πολεοδομικά, χωροταξικά και άλλα ειδικά χαρακτηριστικά του ακινήτου που έχουν περιέλθει εις γνώση του και να προβεί σε μια πρώτη εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των προτεινόμενων μέτρων αντιμετώπισής τους». Η εκτίμηση δε αυτή, όπως υπογράμμισε το Δικαστήριο, «δεν είναι δεσμευτική για τα, κατά το νόμο, αρμόδια διοικητικά όργανα που θα εκφέρουν κρίση σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας υλοποίησης της επένδυσης κατά την έκδοση των απαραίτητων αδειών, όπως της έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, της αδείας εγκατάστασης και λειτουργίας ή της οικοδομικής άδειας, ούτε υποκαθιστά την κρίση των οργάνων αυτών ως προς τα ζητήματα αυτά». Δηλαδή, «ο επενδυτής που έχει καταρχήν υπαχθεί στη διαδικασία στρατηγικών επενδύσεων φέρει το κίνδυνο τελικώς, να μην υλοποιηθεί η επένδυσή του, εάν κριθεί αρμοδίως σε επόμενο στάδιο, ότι τούτο δεν είναι δυνατόν για λόγους χωροταξικούς, περιβαλλοντικούς, πολεοδομικούς».

Την υποχρέωση τήρησης των συνταγματικών διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος ανέδειξε η νομολογία και στην περίπτωση των ακινήτων που έχουν ενταχθεί στο πρόγραμμα αξιοποίησης της ιδιωτικής περιουσίας του ελληνικού Δημοσίου, δεχόμενη, ήδη από το 2013, ότι τα ακίνητα, που περιέρχονται στο Ταμείο Αξιοποίησης της Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου (ΤΑΙΠΕΔ) προς αξιοποίηση, υπόκεινται σε όλους τους περιορισμούς που συνεπάγεται για την ιδιοκτησία η εφαρμογή των πάσης φύσεως διατάξεων της κειμένης νομοθεσίας, μεταξύ των οποίων και αυτές του άρθρου 24 Συντ. περί προστασίας του περιβάλλοντος[13]. Έτσι, προκειμένου περί ακινήτων στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και δασικά τμήματα, υπογραμμίσθηκε ότι η μεταβίβαση «δεν συνεπάγεται την άρση της προστασίας που αυτά απολαμβάνουν κατά το άρθρο 24 του Συντάγματος και τις διατάξεις του ν. 998/1979 και της λοιπής προστατευτικής για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις ιδιοκτησίας»[14]. Αντιστοίχως για τα ιαματικά ύδατα, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, αν και δεν καθίστανται ανεπίδεκτα ιδιωτικής κτήσεως, ούτε προσδίδεται σε αυτά εκ του Συντάγματος ο χαρακτήρας των κοινόχρηστων πραγμάτων, αποτελούν, από κοινού με τον περιβάλλοντα χώρο τους, στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος τα οποία χρήζουν, μάλιστα, λόγω της σπανιότητάς τους, ειδικής προστασίας κατά το άρθρο 24 του Συντάγματος[15].

Περαιτέρω, το ΣτΕ επεξεργάσθηκε, κατά την περίοδο 2013-2017, σειρά σχεδίων

διαταγμάτων για έγκριση Ειδικών Σχεδίων Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων (ΕΣΧΑΔΑ)[16] και Ειδικών Σχεδίων Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΣΧΑΣΕ)[17]. Στα σχετικά Πρακτικά Επεξεργασίας, χωρίς να αναιρείται η βασική γραμμή της νομολογίας, η οποία απαιτεί ως αναγκαίες συνταγματικές προϋποθέσεις της οικιστικής ή τουριστικής αναπτύξεως την προστασία του περιβάλλοντος με τη διατήρηση των αισθητικών χαρακτηριστικών και των οικοσυστημάτων κάθε περιοχής, καθώς και την τήρηση των κανόνων του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, λαμβάνονται επιπροσθέτως υπόψη και οι ειδικότεροι σκοποί δημοσίου συμφέροντος τους οποίους υπηρετεί η αξιοποίηση των συγκεκριμένων κατηγοριών ακινήτων[18]. Οι σκοποί, όμως, αυτοί, ακόμα και όταν είναι κυρίως δημοσιονομικοί και οικονομικοί, όπως στην περίπτωση της αξιοποίησής ακινήτων που έχουν υπαχθεί στο πρόγραμμα αποκρατικοποιήσεων, δεν ανάγονται, λόγω οικονομικής κρίσης, σε λόγο κάμψης ή υποχώρησης της περιβαλλοντικής προστασίας, ούτε, πάντως, δικαιολογούν, κατ' εξαίρεση, την υλοποίηση σχεδίων με σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό, οικιστικό ή πολιτιστικό περιβάλλον[19]. Οι προβληματισμοί που εκφράστηκαν στη θεωρία όσον αφορά τις σκέψεις που αποτυπώθηκαν σε ορισμένα από τα ανωτέρω Πρακτικά Επεξεργασίας[20], ακόμη και αν θεωρηθούν κατ' αρχήν εύλογοι, δεν αναιρούν, πάντως, τη γενική διαπίστωση που μόλις επισημάνθηκε.

3. Η ανθεκτικότητα του άρθρου 24 Συντ. και τα περιθώρια περαιτέρω ερμηνείας και εφαρμογής του

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αντοχή στον χρόνο, δηλαδή η μακροβιότητα, και η ανθεκτικότητα κατά τη διάρκεια της κρίσης είναι δύο από τα σημαντικότερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος. Στην ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα του άρθρου 24 του Συντάγματος στις εξαιρετικές συνθήκες της μνημονιακής εποχής, συνέτειναν δύο παράγοντες: πρώτον, η παραχθείσα κατά την περίοδο της κρίσης νομοθεσία, που αν και εισήγαγε νέες προτεραιότητες[21] και μέσα ρύθμισης, δεν αγνόησε, κατά την κατάστροψη του νέου νομικού πλαισίου, την απαίτηση της προστασίας του περιβάλλοντος την οποία ενσωμάτωσε μεταξύ των κριτηρίων πραγματοποίησης των σχετικών σχεδίων και έργων· δεύτερον, η παραχθείσα κατά την ίδια περίοδο νομολογία, η οποία, μέσα από την αξιοποίηση και εξειδίκευση πάγιων νομολογιακών πρακτικών, απεσόβησε εντάσεις και συγκρούσεις μεταξύ προστασίας του περιβάλλοντος και άλλων σκοπών δημοσίου συμφέροντος. Μέσω της πιο πάνω νομοθεσίας και νομολογίας, επιβεβαιώθηκε η ικανότητα του άρθρου 24 του Συντάγματος να υποδέχεται νέες δημόσιες πολιτικές και να συγκαθορίζει τις εξελίξεις, χωρίς συρρίκνωση της κανονιστικότητάς του.

Η ανθεκτικότητα την οποία επέδειξε το άρθρο 24 κατά τη διάρκεια της κρίσης, δεν καθιστά, πάντως, αυτομάτως περιττή και ανώφελη και την οποιαδήποτε σκέψη για βελτίωσή του. Καθώς το άρθρο 24 έχει καταστεί, ιδίως μετά την αναθεώρηση του

2001, ιδιαιτέρως εκτενές, θα μπορούσε να εξεταστεί κατ' αρχάς η ελάφρυνση του συνταγματικού κειμένου από διατάξεις λεπτομερειακού ή ειδικού χαρακτήρα που μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο ρύθμισης από τον κοινό νομοθέτη. Τούτο ισχύει τόσο για ορισμένες από τις προσθήκες που έγιναν κατά την αναθεώρηση του 2001, όπως η ερμηνευτική δήλωση σχετικά με τον ορισμό των δασών και δασικών εκτάσεων, όσο και για ορισμένες από τις διατάξεις που είχαν περιληφθεί στο αρχικό κείμενο του 1975 για θέματα πολεοδομίας. Πράγματι, το άρθρο 24 εντυπωσιάζει με τον χώρο που αφιερώνει στο οικιστικό περιβάλλον, το οποίο καταλαμβάνει τέσσερις από τις έξι συνολικά παραγράφους του, με τις τρεις εξ αυτών (παρ. 3, 4 και 5) να «συνταγματοποιούν» κατ' ουσίαν μεθόδους και πρακτικές εφαρμογής του πολεοδομικού σχεδιασμού, όπως την εισφορά σε γη και χρήμα και τον αστικό αναδασμό, που ανάγονται κατ' αρχήν στην αρμοδιότητα του κοινού νομοθέτη^[22]. Και αν η συμπερίληψη ειδικής διάταξης στο Σύνταγμα για την εισφορά σε γη και χρήμα παρίσταται ως κατ' αρχήν δικαιολογημένη στο μέτρο που η επιβολή της εισφοράς αυτής μπορεί να συνεπάγεται περιορισμούς της ιδιοκτησίας με ευρύτερο περιεχόμενο από εκείνους που επιτρέπει γενικά το άρθρο 17 του Συντάγματος, προβληματισμό δημιουργεί, αντίθετα, η αναγωγή σε συνταγματικό επίπεδο του αστικού αναδασμού, ο οποίος, σε πρόδρομη μορφή (κτηματική ομάδα), είχε ήδη προβλεφθεί και εφαρμοστεί υπό το καθεστώς του ν.δ. της 17.7.1923^[23] αλλά και πριν από αυτό^[24], χωρίς την ύπαρξη ανάλογου συνταγματικού ερείσματος. Η «συνταγματοποίηση» θεμάτων που ανάγονται στην κοινή νομοθετική ύλη δεν χαρακτηρίζει μόνο το άρθρο 24 αλλά και άλλες συνταγματικές διατάξεις. Η επιλογή της διατήρησής τους ή μη στο συνταγματικό κείμενο συναρτάται με τη φυσιογνωμία που πρόκειται να προσλάβει συνολικά το Σύνταγμα κατά την επόμενη περίοδο: λιτό, συνοπτικό και περιεκτικό ή, αντίθετα, αναλυτικό, λεπτομερές και πληθωρικό. Και, πάντως, προϋποθέτει τη διατύπωση μιας ευρύτερης αναθεωρητικής στρατηγικής και μεθοδολογίας που θα συμπεριλάβει, πέραν των ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων που κρίνονται επιβεβλημένες και χρήσιμες, και τον εντοπισμό διατάξεων λεπτομερών ή απολύτως ειδικών που μπορεί να υπονομεύσουν την ανθεκτικότητα του Συντάγματος και την προσαρμογή του στις ταχέως μεταβαλλόμενες συνθήκες. Ένα τέτοιο, ωστόσο, εγχείρημα είναι αμφίβολο αν μπορεί να συγκεντρώσει την αναγκαία συναίνεση στην παρούσα συγκυρία. Ενδεχομένως, μάλιστα, να φαντάζει και πολυτελές σε μια περίοδο όπου μόνον καίρια θέματα που ασκούν μείζονα επιρροή στη λειτουργία του πολιτεύματος φαίνεται να συγκεντρώνουν, ίσως, τις προϋποθέσεις αναθεώρησης.

Περιθώρια βελτίωσης παρουσιάζει, εξάλλου, και η παρ. 2 του άρθρου 24 όσον αφορά τη χωροταξία. Ας υπενθυμίσουμε ότι στην Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, ο Καθηγητής του ΕΜΠ και τότε Υφυπουργός Δημοσίων Έργων Κυπριανός Μπίρης είχε προτείνει, για συστηματικούς και λειτουργικούς λόγους, να ενταχθεί η διάταξη για τη χωροταξία όχι στο άρθρο 24 (τότε άρθρο 27 του κυβερνητικού σχεδίου) αλλά στο άρθρο 26 (δηλ. στο σημερινό άρθρο 106), το οποίο κατοχύρωνε την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία μέσω του προγραμματισμού, υπογράμμιζε το ρόλο του κράτους για την

περιφερειακή ανάπτυξη και έθετε όρια στην ανάπτυξη της ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας[25]. Τελικώς, η πρόταση του Κ. Μπίρη δεν έγινε δεκτή, «με αποτέλεσμα να προστεθεί εμβόλιμα ο όρος χωροταξία στην παρ. 2 του άρθρου 24» σε βάρος όχι μόνον «της νοηματικής και λειτουργικής συνοχής της διάταξης, η οποία αναφέρεται, κατά τα άλλα, στην πολεοδομία»[26], αλλά και της ίδιας της εννοιολογικής ταυτότητας της χωροταξίας, καθώς η «χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας» φαίνεται να επιτάσσεται χάριν της λειτουργικότητας και αναπτύξεως των οικισμών και προς τον σκοπό της εξασφάλισης των αρίστων δυνατών όρων διαβίωσης, δηλαδή για οικιστικούς μόνο λόγους. Αν και κατά την εφαρμογή της διάταξης, η νομολογία αντιμετώπισε κατά βάση το ζήτημα μέσω της ερμηνείας του άρθρου 24 παρ. 2 σε συνδυασμό με τα άρθρα 106 παρ. 1 και 79 παρ. 8 του Συντάγματος[27], δεν παύει να υπάρχει ανάγκη να διαχωρισθεί και στο ίδιο το συνταγματικό κείμενο η χωροταξία από την πολεοδομία και να αποτυπωθεί με μεγαλύτερη ευρύτητα και σαφήνεια ο σκοπός της.

Ζητήματα εννοιολογικής φύσεως ανακύπτουν, επίσης, και ως προς τον όρο «αειφορία» που προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001 στην παρ. 1 του άρθρου 24 και για τον οποίο υποστηρίζεται, από την πλευρά της θεωρίας, ότι παραπέμπει στην ειδικότερη έννοια της βιωσιμότητας των οικοσυστημάτων, χωρίς να ταυτίζεται με τη σύνθετη έννοια της αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης[28]. Το ζήτημα απασχόλησε τον δημόσιο διάλογο εν όψει της συνταγματικής αναθεώρησης του 2008[29]. Η πρακτική, πάντως, αξία της συζήτησης περί την πιο πάνω ορολογία φαίνεται να είναι μικρή. Τούτο καθώς δεν υπάρχουν ενδείξεις στη νομολογία που να υποδεικνύουν ότι η συμπερίληψη της αρχής της αειφορίας στην παρ. 1 του άρθρου 24 του Συντάγματος καθιέρωσε αυστηρότερο προστατευτικό καθεστώς για το περιβάλλον σε σχέση με όσα είχαν γίνει δεκτά κατ' εφαρμογή της συνταγματικής διάταξης πριν από την αναθεώρησή της το έτος 2001, με βάση την οποία είχε κριθεί ότι κατοχυρώνεται η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης[30].

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν υποδεικνύουν ότι το άρθρο 24 είναι δεκτικό επιμέρους βελτιώσεων οι οποίες μπορεί να ενισχύσουν τη νοηματική του σαφήνεια και λειτουργικότητα, καθώς και τη συνολική του οικονομία και προσαρμοστικότητα. Είναι πάντως αμφίβολο αν, στην παρούσα συγκυρία, μπορεί να επιτευχθούν οι αναγκαίες συγκλίσεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Πολλώ μάλλον όταν τα ζητήματα που επισημάνθηκαν, δεν έχουν δημιουργήσει, μέχρι στιγμής, ανυπέβλητα ερμηνευτικά προβλήματα, ούτε έχουν αναδείξει κρίσιμες αδυναμίες και κενά που να καθιστούν επιβεβλημένη την άμεση τροποποίηση ή συμπλήρωση των σχετικών διατάξεων.

Αντίστοιχες παρατηρήσεις επιβάλλονται και για άλλα ζητήματα που κατά καιρούς έχουν εγερθεί ως προς το άρθρο 24 του Συντάγματος, όπως ιδίως τα σχετιζόμενα με την αλλαγή του προορισμού δασών και δασικών εκτάσεων[31]. Ως προς τα ζητήματα αυτά ας σημειωθεί ότι δεν έχουν εκλείψει οι ιστορικοί λόγοι που υπαγόρευαν την

αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001, στους οποίους ρητώς συμπεριλαμβάνεται και η υποχρέωση σύνταξης Δασολογίου και Κτηματολογίου. Εν όψει της ανωτέρω εκκρεμότητας, κάθε πρόταση για αλλαγές, έστω και μερικές, των προϋποθέσεων μεταβολής του προορισμού των δασών και δασικών εκτάσεων ή και για ενδεχόμενη διαφοροποίηση της μεταξύ τους συνταγματικής μεταχείρισης, πρέπει, εκτός των άλλων, να εξετασθεί και από την άποψη των νομικών επιπτώσεων της στις υπό εξέλιξη διαδικασίες κατάρτισης των Δασικών Χαρτών και κατ' ακολουθίαν του Κτηματολογίου[32]. Τούτο ώστε να μην διαταραχθεί η συνολική ισορροπία και συνοχή του συστήματος διατάξεων που συγκροτούν το περιβαλλοντικό Σύνταγμα και να αποφευχθούν αποσπασματικές ή και άκαιρες παρεμβάσεις στο συνταγματικό κείμενο που θα έθεταν σε κίνδυνο τη διαδικασία ολοκλήρωσης των Δασικών Χαρτών και κατ' επέκταση και του Κτηματολογίου που αποτελεί επίσης συνταγματική επιταγή.

Σε κάθε περίπτωση, πριν από την προσφυγή στην αναθεωρητική διαδικασία, πρέπει να αξιοποιηθούν τα περιθώρια που προσφέρει το ισχύον συνταγματικό πλαίσιο με την ενεργοποίηση του κοινού νομοθέτη προς διαμόρφωση σύγχρονης, ευκρινούς και σταθερής νομοθεσίας και την αντιμετώπιση μέσω αυτής και των όποιων ζητημάτων παραμένουν ασαφή ή εριζώμενα. Τα περιθώρια προς αυτήν την κατεύθυνση δεν έχουν εξαντληθεί ούτε στο πεδίο της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, ούτε σε αυτό της χωροταξίας και της πολεοδομίας. Στα πεδία αυτά, το ισχύον Σύνταγμα παρέχει ακόμη μεγάλα περιθώρια ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 24, τόσο νομοθετικής όσο και δικαστικής, είτε αυτοτελώς είτε και σε συνδυασμό με άλλες διατάξεις του Συντάγματος ή του ενωσιακού και διεθνούς δικαίου. Αυτό είναι άλλωστε το ιστορικό δίδαγμα που μπορούμε να αντλήσουμε από την αντοχή και προσαρμοστικότητα τις οποίες επέδειξε το άρθρο 24 του Συντάγματος κατά την εφαρμογή του, από το 1975 μέχρι σήμερα.

* Το κείμενο αποδίδει, σε επεξεργασμένη μορφή, την εισήγηση της συγγραφέως στην ημερίδα με θέμα «Η χώρα σε αναθεωρητική προοπτική» που διοργανώθηκε από το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής στις 19 Μαρτίου 2018, στην Αθήνα.

[1] Για τις αλλαγές που επήλθαν στο άρθρο 24 Συντ. με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 βλ. Μενουδάκος, Κ. (2002) «Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την Αναθεώρηση», *ΝοΒ* 50: 45 επ.

[2] Σιούτη, Γλ. (2006) «Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα μετά την αναθεώρηση του 2001» στο: Ξ. Κοντιάδης (επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001*,

Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: 421-460 (422).

[3] Παπαδημητρίου, Γ. (επιμ.) (1994), *Η διείσδυση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην Ελλάδα*, Αθήνα - Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Σάκκουλα.

[4] Χριστοφιλόπουλος, Δ. (2007), *Δόμηση εκτός σχεδίου πόλεως*, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας.

[5] Όπως είναι η περίπτωση της μη εκδόσεως του προβλεπόμενου στο άρθρο 22 παρ. 4 του ν. 1650/1986 προεδρικού διατάγματος που θα ορίσει τις προϋποθέσεις, τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, τη διαδικασία και τους λοιπούς όρους για την καταβολή αποζημίωσης στους ιδιοκτήτες ακινήτων στα οποία επιβάλλονται ιδιαίτερα επαχθείς όροι, περιορισμοί και απαγορεύσεις για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Όπως έχει δεχθεί το Συμβούλιο της Επικρατείας κατά την ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 22 του ν. 1650/1986, η υποχρέωση του Δημοσίου για αποζημίωση του ιδιοκτήτη δεν εξαρτάται από την έκδοση του πιο πάνω προεδρικού διατάγματος. Τούτο, «γιατί το Δημόσιο μη εκδίδοντας το διάταγμα θα είχε τη δυνατότητα να καταστήσει ανενεργό την υποχρέωσή του να προσφέρει στο θιγόμενο ιδιοκτήτη ένα από τα αντισταθμίσιμα που προβλέπονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 22 του ν. 1650/1986, ... γεγονός που θα προσέκρουε στις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές της ισότητας των πολιτών στα δημόσια βάρη και της αναλογικότητας και στο άρθρο 1 παρ. 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Ρώμης «δια την προάσπισιν των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών» ...» (ΣτΕ 4283/2013 επταμ., σκ. 6). Νομοθετικό κενό είχε, εξάλλου, διαπιστωθεί στο παρελθόν και όσον αφορά τις περιπτώσεις αποζημίωσης των ιδιοκτητών ακινήτων επί των οποίων επιβάλλονται μέτρα περιοριστικά της ιδιοκτησίας με σκοπό την προστασία των στοιχείων του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Το κενό αυτό καλύφθηκε με τη θέσπιση των διατάξεων του άρθρου 19 του ν. 3028/2002, με τις οποίες αναγνωρίζεται πλέον ρητώς δικαίωμα προς αποζημίωση λόγω επιβολής περιορισμών στην ιδιοκτησία για την προστασία στοιχείων του πολιτιστικού περιβάλλοντος και θεσπίζεται σχετική διοικητική διαδικασία. Βλ. και ΣτΕ 1603/2016, σκ. 6.

[6] ΣτΕ 695-696/1986 Ολομ., 1124/1990 Ολομ., 1169/1994, 4953/1995 Ολομ., 784/1999, 3848/2005 κ.ά.

[7] ΕΔΔΑ Αποφάσεις της 6.12.2000 - Υπόθεση Ζάντε Μαραθονήσι κατά Ελλάδος (αρ. προσφυγής 14216/03), της 21.2.2008 - Υπόθεση Ανώνυμη Τουριστική Εταιρεία Ξενοδοχεία Κρήτης κατά Ελλάδος (αρ. προσφυγής 35332/05), της 11.12.2008 - Υπόθεση Θεοδωράκη και λοιποί κατά Ελλάδος (αρ. προσφυγής 9368/06), της 3.5.2011 - Υπόθεση Π.Ο.Σ.Σ.Υ.Τ.Ε. κατά Ελλάδος (αρ. προσφυγής 2998/08), και της 19.07.2011 - Υπόθεση Βάρφης κατά Ελλάδος (αρ. προσφυγής 40409/08).

[8] ΣτΕ 415/2016, σκ. 4, ΣτΕ 3764/2015. Βλ. και Ανδρουλάκης, Β. (2016) «Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας σχετικά με την αποζημίωση σε περίπτωση επιβολής περιορισμών στην ιδιοκτησία για λόγους προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο: Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος, *Ο δικαστής, ο νόμος και το περιβάλλον. Τιμητικός τόμος για τον Επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κωνσταντίνο Μενουδάκο*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα: 333-356.

[9] Όπως σημειώνουν οι Ξ. Κοντιάδης και Α. Φωτιάδου (2016), *Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος - Συνταγματική αλλαγή, δικαιώματα και κυριαρχία σε συνθήκες κρίσης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα,, 2016: 2, η ανθεκτικότητα, όρος που προέρχεται από τις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες, δεν αναφέρεται στον χρόνο ζωής του Συντάγματος, αλλά υποδηλώνει «την ικανότητά του να υποδέχεται απρόβλεπτα γεγονότα, συνεχίζοντας να επιτελεί αποτελεσματικά τις λειτουργίες του».

[10] Βλ. και Μενουδάκος, Κ. (2016) «Περιβαλλοντική πολιτική σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Κάποιες γενικές διαπιστώσεις και σκέψεις», *Νόμος και Φύση*. Διαθέσιμο στο: <https://nomosphysis.org.gr/15339/perivallontiki-politiki-se-periodo-oikonomikis-krisis-kapoies-genikes-diapistoseis-kai-skepseis/> [πρόσβαση: Ιούνιος 2018].

[11] Σακελλαροπούλου, Κ. (2018) «Περιβαλλοντικό Σύνταγμα και ΣτΕ στα χρόνια της κρίσης», *Νόμος και Φύση*. Διαθέσιμο στο: <https://nomosphysis.org.gr/17509/perivallontiko-syntagma-kai-ste-sta-xronia-tis-krisis/> [πρόσβαση: Ιούνιος 2018].

[12] ΣτΕ 528/2015 Ολομ., σκ. 7.

[13] ΣτΕ 1415-16/2013 επταμ., 4883-4/2014 επταμ., 1902-3/2014 Ολομ.

[14] ΣτΕ 4883/2014.

[15] ΣτΕ 876/2016.

[16] Τα ΕΣΧΑΔΑ εισήχθησαν ως ειδικό εργαλείο χωρικού σχεδιασμού με το άρθρο 12 του ν. 3986/2011 (Α΄ 152), για να ρυθμίσουν, από πολεοδομική άποψη, την ανάπτυξη των ακινήτων που είχαν υπαχθεί στο πρόγραμμα αξιοποίησης της ιδιωτικής περιουσίας του ελληνικού Δημοσίου.

[17] Τα ΕΣΧΑΣΕ προβλέφθηκαν με το άρθρο 24 του ν. 3894/2010, όπως αυτό αντικαταστάθηκε με το άρθρο 5 παρ. 1 του ν. 4146/2013 (Α΄ 90), για να ρυθμίσουν, κατ' αναλογία προς τα ΕΣΧΑΔΑ, το πολεοδομικό καθεστώς των ακινήτων των στρατηγικών επενδύσεων.

[18] Βλ. ενδεικτικά ΠΕ 70/2017, σκ. 16, ΠΕ 160/2016, σκ. 20, ΠΕ 250/2014, σκ. 10, ΠΕ 29/2015 Ολομ., ΠΕ 152/2016 Ολομ.,σκ. 16.

[19] Βλ. το ΠΕ 28/2015 για το ΕΣΧΑΔΑ του Αστέρα Βουλιαγμένης, όπου, σύμφωνα με τη γνώμη που πλειοψήφησε, η προταθείσα με το ΕΣΧΑΔΑ πολεοδομική διαρρύθμιση, καθ' ο μέρος αφορούσε την προσθήκη μεγάλου αριθμού κατοικιών, συνιστούσε επιδείνωση του φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος της περιοχής, καθώς κατ' ουσίαν μετέτρεπε τη χερσόνησο του Μικρού Καβουρίου σε οικιστική περιοχή. Μετά το ανωτέρω Πρακτικό Επεξεργασίας, η διοίκηση κατήρτισε νέο σχέδιο π.δ., με βάση αναμορφωμένη μελέτη ΕΣΧΑΔΑ αλλά και ειδική οικονομοτεχνική μελέτη, το οποίο διαφοροποιήθηκε ουσιωδώς ως προς τις κανονιστικές του ρυθμίσεις από το σχέδιο επί του οποίου εκδόθηκε το ΠΕ 28/2015, τόσο από την άποψη της διατήρησης της φυσιογνωμίας του ακινήτου ως περιοχής τουρισμού-αναψυχής όσο και από την άποψη της έκτασης και της κατανομής των επιτρεπόμενων χρήσεων γης, της δόμησης και κάλυψης και εν γένει της επιβάρυνσης της χερσονήσου στο σύνολό της. Το νέο σχέδιο π.δ. εγκρίθηκε από το ΣτΕ με το ΠΕ 152/2016.

[20] Γώγος, Κ. (2016) «Οικονομική κρίση και οικιστικό περιβάλλον στη νομολογία του ΣτΕ», *Νόμος και Φύση*. Διαθέσιμο στο: <https://nomosphysis.org.gr/14908/oikonomiki-krisi-kai-oikistiko-perivallon-sti-nomologia-toy-ste/> [πρόσβαση: Ιούνιος 2018].

[21] Όπως επί παραδείγματι την αξιοποίηση της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου, με σκοπό την αποπληρωμή του δημόσιου χρέους (βλ. άρθρα 1 παρ. 2 και 2 παρ. 18 ν. 3986/2011), την προσέλκυση παραγωγικών επενδύσεων που επιφέρουν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα σημαντικής εντάσεως στη συνολική εθνική οικονομία και προάγουν την έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση (άρθρο 1 ν. 3894/2010), αλλά και την αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος και την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου μέσω της δημιουργίας σύνθετων τουριστικών καταλυμάτων (άρθρο 1 παρ. 2 περ. α υποπερ. δδ. του ν. 4276/2014 και άρθρα 8 -9 του ν. 4002/2011).

[22] Οι λόγοι που υπαγόρευσαν την επιλογή αυτή καθίστανται σαφείς αν ανατρέξει κανείς στα πρακτικά της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, από τα οποία προκύπτει ότι η αναγωγή των πιο πάνω θεμάτων σε αντικείμενο συνταγματικής ρύθμισης θεωρήθηκε αναγκαία ώστε να διευκολύνει την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδιασμού και να αντιμετωπίσει τις πολλαπλές παθογένειες που είχαν διαπιστωθεί κατά την προ του 1975 περίοδο στο πεδίο αυτό. Βλ. Πρακτικά Συντάγματος (σελ. 421-424, 540, 544, 546 και 548).

[23] Τζίκια-Χατζοπούλου, Α. (2003), *Πολεοδομικό δίκαιο*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ: 137-138.

[24] Βλ. τον ν. 1394/1918 «Περί εφαρμογής του νέου σχεδίου της πόλεως Θεσσαλονίκης» (Α΄ 101), με τον οποίο εισήχθη η έννοια της Κτηματικής Ομάδας εν όψει της ανοικοδόμησης της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Η Κτηματική Ομάδα, στην οποία συμμετείχαν υποχρεωτικά όλοι οι παλαιοί ιδιοκτήτες ανάλογα με την αξία του ακινήτου τους, απετέλεσε μια πρόδρομη μορφή αστικού αναδιασμού.

[25] Ρόζος, Ν. (1994), *Η νομική προβληματική του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: 41-43.

[26] Χλέπας, Ν-Κ. (2006), «Η κατανομή πολεοδομικών αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα», *Νόμος και Φύση*. Διαθέσιμο στο: <https://nomosphysis.org.gr/10537/i-katanomi-poleodomikon-armodiotiton-kata-to-suntagma-ioulios-2006/> [πρόσβαση: Ιούνιος 2018].

[27] Το ΣτΕ ερμηνεύοντας την περί χωροταξίας διάταξη του άρθρου 24 παρ. 2 σε συνδυασμό με τα άρθρα 106 παρ. 1 και 79 παρ. 8 του Συντάγματος, δέχθηκε ότι ο χωροταξικός σχεδιασμός ανατίθεται στην Πολιτεία, που οφείλει να θεσπίζει τις αναγκαίες ρυθμίσεις ώστε να διασφαλίζεται η προστασία του περιβάλλοντος, οι άριστοι δυνατοί όροι διαβίωσης του πληθυσμού και η οικονομική ανάπτυξη στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας (βιώσιμης αναπτύξεως). Τα χωροταξικά σχέδια, όπως αυτά προβλέφθηκαν διαδοχικώς στον ν. 360/1976 (Α΄ 151) και στον ν. 2742/1999 (Α΄ 207), θεωρήθηκαν από τη νομολογία ουσιώδης όρος για τη βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς θέτουν, με βάση την ανάλυση των δεδομένων και την πρόγνωση των μελλοντικών εξελίξεων, τους μακροπρόθεσμους στόχους της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξεως και ρυθμίζουν, μεταξύ άλλων, το πλαίσιο για τη διαμόρφωση των οικιστικών περιοχών, των περιοχών ασκήσεως παραγωγικών δραστηριοτήτων και των ελεύθερων χώρων στις εκτός σχεδίου περιοχές (ΣτΕ 2669/2007, 3175/2009, 4534/2009, 4073, 4189, 4966/2014). Σύμφωνα, δε, με τον νυν ισχύοντα ν. 4447/2016 (Α΄ 241), τα χωροταξικά σχέδια εντάσσονται στον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό, ο οποίος διαφοροποιείται από τον ρυθμιστικό χωρικό σχεδιασμό (πολεοδομικό σχεδιασμό), τόσο από πλευράς κλίμακας όσο και από πλευράς περιεχομένου.

[28] Κουτούπα-Ρεγκάκου, Ε. (2008), *Δίκαιο του περιβάλλοντος. Β΄ έκδοση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα: 46 και 57-58, Σιούτη, Γλ. (2011), *Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος. Β΄ έκδοση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα: 140-141.

[29] Για τις σχετικές τοποθετήσεις βλ. τον φάκελο με τίτλο «Περιβάλλον και αναθεώρηση του Συντάγματος» στο περιοδικό «Νόμος και Φύση». Διαθέσιμο στο: <https://nomosphysis.org.gr/category/perivallon-kai-anatheorisi-tou-sintagmatos/> [πρόσβαση: Ιούνιος 2018].

[30] Μενουδάκος, Κ. (2007) «Αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος. Μία

οπισθοδρομική πρόταση», Νόμος και Φύση. Διαθέσιμο στο:

<https://nomosphysis.org.gr/10709/anatheorisi-tou-arthrou-24-tou-suntagmatos-mia-opisthodromiki-protasi-ianouarios-2007/> [πρόσβαση: Ιούνιος 2018].

[31] Βλ. ιδίως την πρόταση της τότε κυβερνητικής πλειοψηφίας εν όψει της συνταγματικής αναθεώρησης του 2008 και τις τοποθετήσεις επ' αυτής στον δημόσιο διάλογο που ακολούθησε, στο περιοδικό «Νόμος και Φύση», *ό.π.*, σημείωση 29.

[32] Βλ. και τις υπ' αριθμ. 805-806/2016 αποφάσεις της επταμελούς συνθέσεως του Ε' Τμήματος του ΣτΕ, με τις οποίες έγινε δεκτό κατ' αρχήν ότι η διαδικασία κατάρτισης δασικών χαρτών σε περιοχές που κηρύσσονται υπό κτηματογράφηση και δεν διαθέτουν κυρωμένους δασικούς χάρτες, πρέπει να ολοκληρώνεται στον απολύτως αναγκαίο χρόνο και, πάντως, πριν την περαίωση του σταδίου της κτηματογράφησης σε χρονικό σημείο τέτοιο, ώστε τα οριστικά δεδομένα που προκύπτουν από τις διοικητικές αυτές πράξεις να λαμβάνονται υπόψιν κατά την αποτύπωση των πρώτων εγγραφών στα κτηματολογικά βιβλία. Η οριστική εκδίκαση των υποθέσεων αναβλήθηκε προκειμένου η Διοίκηση να προσκομίσει στοιχεία ως προς τη διαδικασία που είχε ακολουθηθεί στις περιοχές στις οποίες είχε περαιωθεί το στάδιο της κτηματογράφησης.